

O'tamurodova Malohat Shuhrat qizi

Qoraqalpoq davlat universiteti

Adabiyotshunoslik: o'zbek adabiyoti magistranti

Annotatsiya: *Maqolada romanning turlari qatorida rivojlanayotgan roman-mif haqidagi qarashlar ilgari surilgan, mifopoetik qarashlar ildiziga nazar solingan. Romanmif na'munasi sifatida X.Do'stmuhammadning “Donishmand Sizif” romani tahlilga tortildi, Sizif obrazlar genezisi atroflicha o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *Roman, roman-mif, mif, poetika, mifopoetika, Sizif, Sizif mehnati, obraz, majoz, sayyor sujet, ramz.*

Roman janri millat badiiy tafakkurining taraqqiyot darajasini namoyon etadi. Roman janriga xos belgilarni tayin etish borasida o'zbek adabiyotshunosligida ham ancha ishlar qilingan. Agar dastlabki tadqiqotlarda hajmning kattaligi va mavzu janrining asosiy belgilari sifatida qaralgan bo'lsa, keyinchalik romanning mohiyati o'zga unsurlardan ham qidirila boshlandi. Chunonchi, adabiyotshunos professor Dilmurod Quronov: “... asarda qo'yilgan muammolar ko'lami janr xususiyatlarini belgilovchi unsur sifatida olinishi mumkin. Bu jihatdan... roman dunyo-yu davrni bilish maqsadiga qaratilgan bo'lsa, qissa markazida qahramon xarakteri, hikoyada esa konkret hayotiy voqea turadi... Ko'ramizki, roman, qissa, hikoya janrlariga mansub asar qahramonlari asarda tutgan mavqei, ahamiyati, vazifasi jihatidan farqlanadi. Roman muallifi uchun qahramon vosita – dunyoni anglash (bunisi maqsad) vositasi, qissanavis uchun qahramonning o'zi maqsad (voqea-hodisalar vosita), hikoyanavis uchun voqeaning o'zi maqsad bo'lib qoladi”. Olimning roman dunyo-yu davrni bilish maqsadida yaratiladi va uning qahramoni ana shu jarayonning vositasi degan fikri ayniqsa o'rinlidir. Hozirgi kitobxon uslubiy-kompozitsion voqeabandlik, an'anaviy syujet tuzilishi va izchil tahlil, tasvirning maksimal aniqligidan ko'ra borliq ijodkor qalb prizmasidan o'tkazilib hissiy qabul qilingan, fikr-tuyg'ular tasvirida zamon va makon kengligi, muammolar gormoniyasi aks etgan asarlarga ko'proq qiziqmoqda. Adabiyotshunos H.Boltaboevning yozishicha: «Bu uslubiy hodisaning ildizlari Sharq THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH International scientific-online conference Part 1, Issue 5: MAY 31st 2022 ~ 711 ~ www.interonconf.com adabiyotining qadimgi lirizmga boyligi, yuksak romantik talqinda aks ettirilgan xalq ijodi namunalari va boshqalarga borib taqaladi». Bu fikrga qo'shimcha ravishda, o'zbek kitobxon badiiy didiga G'arb va jahon adabiyotidagi tajribalarning ta'sir etishi ham muayyan rol o'ynamoqda, deb ta'kidlagan bo'lar edik. Aksariyat adiblar romanlarda og'zaki adabiyot an'analari afsona, rivoyat, ertaklarga xos jihatlardan, shartli usul va vositalardan unumli foydalanmoqdalar. Badiiy tasvir tizimidagi shartli obrazlilik, majoz va ramz

vositalaridan foydalanib yozuvchi niyatining badiiy asarga ko‘chirilishi muhim uslubiy belgidir. U inson ruhiy olamining teran qatlamlarini kashf etish, hayotiy muammolar mohiyatini ifodalashda ulkan ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, mifologik obrazlarning romanlarga ko‘chishi natijasida poetikaning tarmog‘i sifatida mifopoetika elementlari ham ko‘zga tashlana boshladi. Ayrim romanlarda diniy motivlari, mifik obrazlarning to‘g‘ridan to‘g‘ri tasviri berilsa, ba‘zi asarlarda Xizr, Azroil, shayton kabi an‘anaviy obrazlarga murojaat qilish orqali yozuvchi o‘z badiiy niyatini amalga oshirishga erishadi. Zamonaviy mavzuga bag‘ishlangan romanlarda bunday shayton va inson munosabatlarining tasvirlanishi asar syujet qurilishiga afsona va rivoyatlarning olib kirilishi bilan bog‘liqdir. Noreal voqealarning bayon etilishi va folklor motivlarining qo‘llanilishi bevosita muallif nutqi orqali ham asarga kiritilishi mumkin. Jumladan, Ulug‘bek Hamdamning “Isyon va itoat” romanidagi Odam Ato va Momo Havoning taqdiri to‘g‘risidagi afsona-mif muallif nutqi orqali asarga singdirilib boriladi. Bu afsona asarning kompozitsion qurilishida muayyan o‘rin tutib, qahramonlar hayoti va taqdiriga qiyosan falsafiy mohiyat kasb etadi. Tahlil qilingan zamonaviy romanda biz mif elementlari salmog‘ining oshganligini yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Asar poetikasini tahlilga tortganda mifopoetika elementlari nuqtayi nazaridan yondashishimiz lozim. Ammo so‘nggi yillarda shunday romanlar ham yaratilyapdiki, bunday romanlarni to‘g‘ridan to‘g‘ri roman-mif deyishimiz mumkin. X.Do‘stmuhammadning «Donishmand Sizif» romanini aynan ana shunday asarlardan biridir. Asarni «roman-mif» deyishga badiiy voqelikning genezisi, epik sujet va motivlar silsilasining shakllanish yo‘sinlari hamda obrazlar tizimi asos bo‘lgan. Roman yunon folklor sujet tizimiga mansub «Sizif mehnati», «Sizif toshi» haqidagi epik sujetning o‘zbek romani doirasiga transformatsiyalanish jarayoni natijasida yaratilgan. Bu romanda kutilmagan voqealar, antiqa holatlar, g‘aroyib obrazlar o‘ziga xos shakllarda, ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Bir qarashda ulardagi voqealar bizning hayotimizga xos emasdek, qahramonlar, obrazlar bizga notanishdek, ularning xatti-harakatlari ajabtovurdek taassurot uyg‘otadi. Lekin bu asarlarni o‘qib, ularni chuqurroq anglaganingiz sayin hayotimizning turli qirralari, zamondoshlarimizning turfa xarakterlari, insonlarning g‘aroyib xislatlari yuz ocha boshlaydi. Ularga darddosh, qalbdosh bo‘lib qolasiz. Ularning orzu-o‘ylari, ezgu maqsadlari sizga ham yuqadi. Yozuvchi Xurshid Do‘stmuhammad Gesiodning “Teogeniya”, Gomerning “Illiada”, “Oddiseya”, Ovidiyning “Metamarfozalar”,

THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH International scientific-online conference Part 1, Issue 5: MAY 31st 2022 ~ 712 ~ www.interonconf.com “Qahramon ayollar” singari dostonlarni ishtiyoq bilan o‘qib o‘rgandi. Biroq yozuvchi Sharq mentaliteti va islom tafakkuri ta‘sirida ulg‘ayganligi sababli bu asarlarning turlicha jahoniy talqinlari adibni qanoatlantirmadi. Aynan shu sababdan, mabud Zevs va Sizif munosabatlari bilan bog‘liq an‘anaviy mavzuni avval chuqur o‘rgandi. Yunon afsonalariga qayta-qayta murojaat qildi hamda afsonalarga tayangan holda mutlaqo yangicha poetik tahlil va tadqiq qilishga qo‘l urib,

“Donishmand Sizif” nomli roman yaratdi. Romanda adib milliy folklor, mumtoz adabiyot an’analari, jahon adabiyoti badiiy ifoda usullaridan keng foydalandi. Bu tasvir usullarining barchasida sharqona e’tiqodiy asoslarni inobatga oldi. Ma’lumki, yunon dramaturglari Gomer, Esxil, Sofokl, Yevripid asarlarida Sizif obrazi tasvirlangan. Ammo ular bizgacha saqlanib qolmaganligi tufayli ma’lumotga ega emasmiz. Yangi davr adabiyotida Sizif obraziga qiziqishlar ortdi. Nasrda A.Kamyu, F.Merl va tasviriy san’atda Titsian o’z asarlarida bu obrazga murojaat qildi. Yunon afsonalarida Zevs oliy xudo, barcha xudolar va odamlar hukmdori sifatida talqin qilinadi. U Kronos va Reyaning o’g’li bo’lib, afsonaviy mabudlarning uchinchi avlodiga mansub. Zevs Tartarda otasi va ko’plab titanlarni yengib, Olimp tog’ida hukmronlikni o’z qo’liga oladi. Shundan so’ng butun olamni qayta tuzishga kirishadi. Jumladan, bir qancha mabudlarni yaratadi. Qonunlar chiqaradi va tartib o’rnatadi. Fan va san’at, axloq me’yorlarini joriy etadi. Talqinlarga ko’ra, Zevs dahshatli jazolovchi kuch hamdir. Qizig’i shundaki, u bir emas, bir necha marta odam zotini butkul yo’q qilib, undan mukammal inson yaratishga urinadi. Yunon mifologiyasida shamol mabudi Eolning o’g’li sifatida tilga olingan Sizif (Sisif lotincha Sisyphus)-bunyodkor shaxs. U toshlardan Korinf shahrini qurib, unga o’zi shohlik qilgan. Vafotidan so’ng, yer osti zulmat dunyosi- Aidga surgun qilinib, mashaqqatli mehnatga mahkum etilgan. Ilohiy hukmga ko’ra Sizif og’ir xarsangtoshni dumalatib tog’ tepasiga chiqarishi lozim edi. Biroq har gal cho’qqiga yetay deganida, yumaloq xarsang pastga yumalab ketaveradi. Mavjud talqinlarga ko’ra, Sizif g’oyatda og’ir, tuganmas va mutlaqo besamar yumush, ya’ni tuganmas azob-uqubatga giriftor etilgan. Shu boisdan, “Sizif mehnati”, “Sizif toshi” iborasi ko’pincha mashaqqatli ish va azobuqubatni anglatadi. Sizif nima uchun bunday azobga mahkum etilgani sababi haqida miflarning turli xil versiyalari saqlanib qolgan. Ularning ayrimlarida Sizif mabudlar sirini oshkor qilib qo’ygani aytiladi. X.Do’stmuhammad romanda shu versiyaga asoslangan. Ya’ni u Olimp mabudlari, xususan Zevsning Sizifga bo’lgan munosabatini dialogik yo’sinda aks ettirgan. Shuningdek, Qadimgi yunon rivoyatlarida Sizif dumaloq toshni tog’ cho’qqisiga olib chiqishga intilgan inson sifatida tasvirlanadi. Lekin u harchand urinmasin toshni cho’qqiga olib chiqolmaydi. Rivoyatga ko’ra, toshni cho’qqiga olib chiqishga urinishning o’zi bema’nilikdir. Yozuvchi xuddi ana shu holatni asari asosiga oladi. Sizifning tosh dumalatishdek be’mani harakatlaridan ma’ni topishga urinadi. Asar qahramoni Sizif har gal pastga qulagan toshni cho’qqi tomon qayta olib chiqar ekan, hayotning mohiyatini yangicha inkishof etadi, idrok qiladi, THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH International scientific-online conference Part 1, Issue 5: MAY 31st 2022 ~ 713 ~ www.interonconf.com insonning insoniylik qudratini anglaydi. Shu tariqa oddiy Sizifdan donishmand Sizifga aylanadi. “So’zlash – o’tib borayotgan hozirning sharpalari bo’lsa, sukut – boqiylik, mangulik timsoliga aylanardi uning nazarida. Bamisoli gap sotsa – hozir bilan, sukut saqlasa – abadiyat bilan muloqotga kirishayotgandek sezardi o’zini Sizif. Mulohazalar shuni

ko'rsatadiki, X. Do'stmuhammadning Sizif obrazi o'zigacha bo'lgan Sizif obrazlaridan farq qiladi. Gomer Sizif obrazini tasvirlaganda unda ayyorlik, munofiqlik sifatlari yaqqol ko'zga tashlanadi, ya'ni uni ramzan "Ayyor Sizif" deyishimiz mumkin. Kamyuning Sizif qahramoni taqdirga itoat etmay isyon qiladi, uni "Isyonkor Sizif" deb qaraymiz. X.Do'stmuhammad talqinida Sizif obrazini esa donishmand deyishga asos beruvchi fazilatlar birinchi o'ringa chiqqan: a) mashaqqatlardan cho'chimay, Korinf shahrini bunyod etish va mamlakat xazinasini boyitish; b) odamlarni o'lim vabosidan qutqarib, shodlik ulashish; v) isrofgarchiliklarga barham berish; g) har qanday mushkulotni tafakkur kuchi va yaqin mahramlar maslahati bilan oqilona hal etish; g) ezgulik va nurga talpinish; d) qat'iyatlilik, zukkolik va kuchli iroda. Aynan shu xislatlar Sizifni donishmand ekanligini yana bir bor isbotlaydi. Umuman olganda, Xurshid Do'stmuhammad romanlari ana shunday chuqur xulosalarga ega ekanligi bilan ham bugungi adabiy jarayonda o'z o'rniga egadir. Adib hayotda ilm-fanni yuksak qadrlaydigan, boshqalarni ham shunga undaydigan, inson kamoloti, aql-idroki, tafakkuri kitobxonlikda, qiroatxonlikda deb biladigan ijodkor. Adibni adabiyotimizning, jurnalistikamizning donishmand Sizifi deb atasak menimcha mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати Тошкент: Академнашр, 2010. – Б. 59. 41
- 2.Болтабоев Х. Наср ва услуб. –Тошкент: Фан, 1992. 15 б-бет 265
- 3.О'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.- Toshkent: O'zbekiston ME, 7-jild, 2004.- В.608